

Zmiany form adresatywnych w języku bułgarskim po roku 1990

Changes in forms of address in Bulgarian after 1990

Mariola Walczak-Mikołajczakowa

Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
ul. Fredry 10, 61-701 Poznań, Polska;
e-mail: mawal@amu.edu.pl

Abstrakt

Artykuł dotyczy innowacji w obrębie grzeczności językowej w bułgarszczyźnie przełomu XX i XXI wieku. Tytułowe zmiany form adresatywnych rozpatrywane będą z diachronicznego punktu widzenia, na szerszym tle czasowym i kulturowym.

Należy zauważyć, że przez wieki bułgarszczyzna nie знаła form podobnych do polskiego *pan / pani*. Ludzie zwracali się do siebie po imieniu, na „ty”, bądź – kiedy zaistniała konieczność wyrażenia szacunku – używali dodatkowych określeń związanych z wiekiem lub statusem społecznym danej osoby, ale dalsza część wypowiedzi formułowana była w 2. osobie liczby pojedynczej. W bardziej „wyrafinowanych” kręgach obowiązywały formy *господин* i *госпожа* (o proveniencji cerkiewno-słowiańskiej), odbierane jako przestarzałe i nacechowane – tak są jeszcze odnotowane w słowniku języka bułgarskiego z 1976 roku.

Po 1990 roku formy *господин* i *госпожа* straciły nacechowanie, stały się formami neutralnymi i powszechnie używanymi, choć przywyknięcie do nich nie było łatwe. Artykuł dotyczy różnych etapów odwykania od starych przyzwyczajęń i bolesnego czasami przywykania do nowych form. Ukazuje również różnice między formami adresatywnymi używanymi współcześnie przez różne środowiska.

Słowa kluczowe: język bułgarski; grzeczność językowa; innowacje; formy adresatywne po 1990 roku.

Abstract

This is a paper on innovations in linguistic politeness in the Bulgarian language at the turn of 21st century. The changes of forms of address referred to in the title will be analysed diachronically with a broader time and cultural background.

Note that for centuries the Bulgarian language has not known forms similar to the Polish *pan / pani*. People would address each other with their first names, “you” or – when they needed to show respect – they would use additional determinants of age or social status of the person, but the rest of their utterances would be in the second-person singular. More “sophisticated” milieus used the forms of *господин* and *госпожа* (of Old Church Slavonic origin) perceived as outdated and excessively sophisticated – they are recorded as such in the Bulgarian dictionary published in 1976.

After 1990, *господин* and *госпожа* lost their obsolete and sophisticated characteristics, became neutral and commonly used, although it was not easy to get accustomed to them. This paper describes individual stages of losing the old habits and sometimes painful getting used to the new forms. It also shows the differences between forms of address used nowadays by various circles.

Keywords: Bulgarian language; linguistic politeness; innovations; forms of address after 1990.

Rok 1990 był niewątpliwie rokiem gwałtownych przemian we wszystkich krajach słowiańskich. Zmianie uległy wtedy chyba wszystkie dziedziny życia mieszkańców Europy środkowej i wschodniej, nie ominęły one w każdym razie języków słowiańskich. W niniejszym referacie uwaga zostanie skupiona na innowacjach w obrębie grzeczności językowej w bułgarszczyźnie przełomu XX i XXI wieku, przy czym tytułowe zmiany form adresatywnych rozpatrywane będą z diachronicznego punktu widzenia, na szerszym tle czasowym i kulturowym.

Nowobułgarski język literacki wykształcił się w pełni dopiero w II połowie XIX wieku, zatem diachroniczna perspektywa niniejszych rozważań obejmować będzie mniej więcej 150 lat rozwoju języka, jednak uwaga skupiona zostanie na ostatnich 25 latach. Po roku 1990 nastąpiły bowiem nagle przemiany bułgarszczyzny (zarówno pisanej, jak i mówionej), których pierwszym wyraźnym symptomem była gwałtowna, aczkolwiek z dość dużym trudem wprowadzana zmiana form adresatywnych¹.

Na początek zauważmy, że przez wieki bułgarszczyzna nie знаła form podobnych do polskiego *pan/pani*. Ludzie zwracali się do siebie po imieniu, na „ty”² (Antonowa, Kiriakowa, Nakowa, 1984: 45), bądź – kiedy zaistniała konieczność wyrażenia szacunku – używali dodatkowych określeń związanych z wiekiem lub statusem społecznym danej osoby, ale dalsza część wypowiedzi formułowana była w 2. osobie liczby pojedynczej. Wobec starszej siostry używało się (i używa nadal, gdyż formy te nie wyszły z użycia) określenia *кака*, zatem do starszych siostr lub kuzynek zwracać się należy *како* (np. *како Иванко*); starsi brat i kuzyn to *бате*, *батко* (mówi się więc na przykład *бате Иване*³). W ten sam sposób można też zwracać się do ludzi obcych, z którymi nie łączą mówiącego więzy rodzinne, a chce się w jakiś sposób podkreślić bliskość, zażyłość i jednocześnie szacunek dla danej osoby. Wśród osób doro-

¹ Zainteresowanych stanem wcześniejszym i innymi problemami kultury języka bułgarskiego odsyłam do: M. Bugajski, Цанков 1988, Виденов 1995, Пантелеева 1994, Брезински 2004.

² Dzisiaj forma ta utrwała się za sprawą telewizji. Tzw. formaty kopiowane z zachodnich stacji telewizyjnych lansują bowiem ten właśnie sposób zwracania się do innych uczestników rozmowy.

³ Por. np. zwrot użyty w jednym z dialogów z wykorzystywanego przeze mnie przed laty podręcznika do nauki języka bułgarskiego dla obcokrajowców: „Бате Бояне, кой ден е днес?” (por. bibliografia).

słych częściej używa się wtedy formy *бачо*⁴ (jak w powieści Dymitra Talewa *Преспанските камбани*: „Поогледа се младият човек, подкани с поглед на Андрея Бенков да дойде по-близо и рече с подходящ тон: – Война ще има, **бачо Лазаре**. Никой не знае докъде ще стигне”⁵; (Пелева, Хранова съст. 2006: 345). Ograniczeniem jest tu tylko określona granica wieku, dobrze wyczuwalna jedynie przez samych Bułgarów. W tym miejscu pozwolę sobie na osobistą aluzję: dawno już niestety minęły czasy, kiedy obcy mówili do mnie *моме* (dosł. ‘dziewczyno’, wobec młodego mężczyzny *момко*, *мамче*), a dzieci moich znajomych zwracały się do mnie *како Мариолко*, ich babcie zaś mówiły *булке*; teraz dzieci chętniej mówią *леньо Мариолко* ‘ciociu’, albo idąc z duchem czasu przechodzą po prostu na „ty” – ten ostatni wariant bardziej mi się podoba, gdyż z niepokojem oczekuję momentu zmiany formy na *бабо Мариолко* (jak w opowiadaniu Swetosława Minkowa „Устрел”: „Добър вечер, **бабо Йоле!** – рече сенището, като прекрачи над гробовете. Как си, що чиниш? Отдавна не си ме викала”; (Кръстева, Петрова и др. съст. 2008: 123). Jak wynika z powyższych uwag, wobec osób w wieku bliżej nieokreślonym bezpiecznie było używać form *леля/чичо* ‘ciocia’, ‘wujek’, chociaż zawierają one w sobie element familiarności, by nie rzec „spoufalania się” z adresatem (pamiętam, że w latach 80. w ten właśnie sposób zwracano się do portierów, sprzątaczek, pań wydających posiłki w stołówkach itp.).

Dojrzałe mężczyźni cieszący się szacunkiem otoczenia doczekali się (wychodzącej już dziś z użycia, czasami stosowanej żartobliwie) odrębnej formy adresatywnej *бай* (chyba wszyscy znamy bohatera powieści Aleko Konstantinowa „Бай Ганьо”). Co ciekawe, żeński odpowiednik formy *бай* w języku bułgarskim nigdy nie istniał; do kobiet mówiono – w zależności od wieku – najpierw *како*, potem *моме*, *булке*, wreszcie *леньо*, a na koniec *бабо*. Podobnie do bardzo dojrzałych mężczyzn można się zwracać w formie *дядо*, por. fragment opowiadania Pawła Weżinowa „Gwiazdy nad nami”:

Целият вцепенен от страх, едва чуто се обадих:

- Дядо **Щиляне**.

- Какво, **сине**?

Навярно беше усетил моята уплаха, защото гласът му трепна.

- Дядо **Щиляне** – змяна. Павел Вежинов, *Звездите над нас*; (Кръстева, Петрова и др. съст. 2008: 370).

Na marginesie zauważmy, że przytoczony cytat pokazuje również, iż do młodszych bułgarska tradycja pozwala zwracać się *synu*, *сърко*.

⁴ Między innymi pod pseudonimem *бачо Киро* przeszedł do historii nauczyciel, historyk i folklorysta Kiro Petrow Zanev (1835–1876).

⁵ Wszystkie cytaty z literatury bułgarskiej przytaczane w niniejszym artykule – w celu zastosowania jednolitej normy pisowniowej – zaczerpnięto z chrestomatii dla ponadpodstawowych szkół bułgarskich wydanych po roku 2000 (por. bibliografia).

Forma *дядо*, traktowana jako zwrot, dzięki któremu wyraża się szacunek, miała szerszy zakres użycia – praktykowano zwracanie się do duchowych w formie *дядо поне*, choć nie jest to zwrot zbyt wyrafinowany (por. wiersz Nikoły Furnadżijewa „В кръчмата” zaczynający się od słów „Омръзнаха ми твоите пусти думи, / омръзнал си ми много, **дядо поне**”); (Кръстева, Петрова и др. съст. 2008: 72), a etykieta językowa nakazuje zwracanie się do osób duchowych *отче*. Nawiasem mówiąc, formy adresatywne stosowane wobec duchowych jako jedyne chyba są stałe i nie podlegają przemianom wraz ze zmianami ustroju państwa. Etykieta językowa przewiduje więc następujące formy adresatywne (które stosowane są, rzecz jasna, raczej w formie pisemnej, rzadko w mówionej):

Mnich – Негово Преподобие, w zwrocie bezpośrednim: Ваше Преподобие,
Mniszka – Нейно Преподобие, zwrot – Ваше Преподобие,
Hierodiakon – Негово Преподобие, zwrot – Ваше Преподобие,
Hieromnich – Негово Всепреподобие, zwrot – Ваше Всепреподобие,
Archimandryta – Негово Високопреподобие, zwrot – Ваше Високопреподобие,
Biskup – Негово Преосвещенство, zwrot – Ваше Преосвещенство,
Metropolita – Негово Високопреосвещенство, zwrot – Ваше Високопреосвещенство,
Egzarcha – Негово Блаженство, zwrot – Ваше Блаженство,
Patriarcha – Негово Светейшество, zwrot – Ваше Светейшество,
Diakon i protodiakon – zwrot – Ваше Благовейнство,
Prezbiter – Негово Благовейнство, zwrot – Ваше Благовейнство,
Protojerej – Негово Благовейнство, a обръщението – Ваше Благовейнство,
Protoprezbiter – Негово Преблагоевнство.

Wobec cenionych rzemieślników używano niegdyś osobliwej formy *уста*⁶ – „Добър вечер, **Сали уста**” zwraca się do cenionego kołodzieja jeden z bohaterów opowiadania „Песента на колелата” Jordana Jowkowa (Antonowa i in. 1983: 53). W użyciu była i jest również forma *майсторе*. Być może ten właśnie zwyczaj spowodował, że po II wojnie światowej wobec przedstawicieli niektórych profesji (szczególnie tych cieszących się dużym poważaniem) zamiast typowych form adresatywnych używano po prostu nazw ich zawodów. Mówiono zatem: *инженере Петров, докторе Петров, професоре Петров, архитекте Петров* itp.

Powszechny był natomiast zwyczaj zwracania się do siebie w formie 2. osoby liczby pojedynczej, czyli „na ty” (zachowany do dziś przez kontrolerów biletów i przedstawicieli podobnych profesji). Poprawne formy grzeczności-

⁶ Słownik języka bułgarskiego nie definiuje go szczegółowo, opatruje go jedynie kwalifikatorem „przestarzały” i zwraca uwagę na persko-tureckie pochodzenie zwrotu oraz sposób jego użycia „Обикновено пред лично име: майстор на някой занаят”. Por. Андрейчин и др. ред. 1976: 998.

we wymagały (i wymagają nadal) użycia wobec nieznanym lub niezbyt bliskiej osoby formy 2. osoby liczby mnogiej, np. „Кого **търсите**, другарко? – Търся студентското общежитие. Къде е то? – Ето го. Това е общежитието. Кой блок **търсите**?” (Antonowa i in. 53) lub jak w wierszu Nikoły Warcagowa *Ботев*: „Идва при мене / невръстен и потен / работник / и казва / – **Пишете** за Ботев / – За Ботев ли? – / Сядам. **Елате** във сряда, / към седем”. Z moich obserwacji wynika jednak, że forma ta przyjęła się nie we wszystkich środowiskach. Prowadząc badania w jednej z rodopskich wsi zauważyłam na przykład, że kiedy zwracałam się do kobiet w 2. osoby liczby mnogiej, moje rozmówczynie były zdezorientowane i nie wiedziały, czy mówię o nich, czy o ich całej rodzinie. Wyraźnie to sobie uświadomiłam, kiedy zadając pytanie w tej właśnie formie, uzyskałam odpowiedź „nie, nie my z mężem, to tylko ja sama”. W tej samej chwili zresztą zaprzestałam zwracania się do mieszkańców wioski w sposób „literacki” i przeszłam na stosowane tam od wieków zwroty familiarne, bez oporów mówiąc do każdej kobiety sprawiającej wrażenie starszej ode mnie *лельо* lub *бабо* (z pełną świadomością, że subiektywna ocena wieku pociąga za sobą pewne ryzyko, a jednocześnie z nadzieją, że ewentualne błędy zostaną cudzoziemce wybaczone). Chyba nie popełniłam jednak błędu, gdyż chodzi tu o rodopską wieś zamieszkałą przez Pomaków, czyli wyznawców islamu. Prawdopodobnie przyczyną braku formy 2. osoby liczby mnogiej był fakt, że w podobnych społecznościach kobiety były przez wieki deprecjonowane.

W bardziej „wyrafinowanych” kręgach obowiązywały formy *господин* i *госпожа*, odbierane jako przestarzałe i nacechowane – w słowniku języka bułgarskiego z 1976 roku rzeczownik *господин* definiowany jest jako przestarzały (Андрейчин и др. ред. 1976: 123). Podawane są tu dwa jego znaczenia, oba opatrzone odpowiednimi kwalifikatorami: „1. *остар.* Почетно название за мъж сред интелигенцията в буржоазното общество. 2. Стопанин, имотник, господар (в народните песни). *Станенине, господине, добри сме ти гости дошли.*”

Dziwić trochę może, że w tym samym słowniku *госпожа* nie została opatrzona kwalifikatorem „przestarzały”, ale jej znaczenie przytoczone przez autorów kompendium nie pozostawia wątpliwości co do zakresu użycia tej formy: „1. Почетно название за жена сред интелигенцията в буржоазното общество. 2. Почетно название към името на калугерка. *Госпожа хаджи Ровоама*” (Андрейчин и др. ред. 1976: 123). Ilustracją użycia tych zwrotów niech będzie cytat z utworu „Choro” Antona Straszimirowa

Председателят често звънеше. И стана.

– Имам думата, **господа**. Дълга да забележа: не може да се говори без разрешение. [...]

Дребният полковник повиши глас:

– Аз разбирам, **господа**, вашия председател, запасния майор г-н Калдилев [...] (*Христоматия*... 2006, 89)

По 1990 року форми *господин* і *госпожа* straciły nacechowanie, stały się formami neutralnymi i powszechnie używanymi, choć przywyknięcie do nich na pewno nie było łatwe. Zupełnie wyszła natomiast z użycia pochodząca z greki, synonimiczna wobec *господин* forma męska *кир* (por. fragmenty dialogów z powieści Dumitra Talewa *Железният светилник*: „Виe често идвате тук, **кир Лазаре**. [...] – О, браво! Такива люде са нужни на тоя поизостанал народ. Има какво да си поприказваме с Вас, **кир Лазаре**” (Кръстева, Петрова и др. съст. 2008: 341).

По drugiej wojnie światowej, kiedy Bułgaria dokonała naglego zwrotu politycznego, wchodząc w krąg krajów socjalistycznych, sytuacja w zakresie sposobu zwracania się do innych osób została równie gwałtownie znormalizowana – jedynym obowiązującym zwrotem stały się słowa *другар/другарка* będące odpowiednikiem rosyjskiego *товарищ/товарищка* i do pewnego stopnia (tzn. w pewnych sytuacjach i w niektórych polach znaczeniowych) polskiego *obywatel*. Rzeczownik ten ma oczywisty prasłowiański rodowód (*другъ*), a *Słownik etymologiczny języka bułgarskiego* poświadcza jego używanie w kilku dialektach (Георгиев и др. съст. 1971: 432).

Nieprzypadkowo zmiana ustroju politycznego pociąga za sobą zmiany form grzecznościowych, ogólnie przyjętych norm społecznego dystansu, a konkretniej sposobów zwracania się do osób trzecich. Klasycznym przykładem tego jest Francja, gdzie upadek rojalistycznego reżimu po Wielkiej Rewolucji wyrugował elitarnie tytuły i zwroty, zastępując je powszechnym *Citoyen* (obywatel), a zwracanie się w 2. osobie liczby mnogiej *Vous* zostało uznane za „burżuazyjny przeżytek” i zastąpione uniwersalnym *tu* (2. osoba liczby pojedynczej)

Słownik języka bułgarskiego z roku 1976 podawał dość rozbudowaną i wieloznaczną definicję rzeczownika *другар*, wskazującą na – inne niż zakładały komunistyczne władze – tradycyjne, zakorzenione w bułgarszczyźnie przez wieki użycie tego zwrotu:

Другар м. и другарка ж. 1. Човек, който живее в близки, сърдечни отношения с някого. *Ние сме другари от детинство.* 2. Човек, който е свързан с някого чрез общност на интереси, занятия, дейност. *Другар по оръжие. Другар из пътя.* 3. разг. Единият вол в ярема – спрямо другия; едната ръкавица, обувка, чорап и под. *Къде е на този чорап другарят му?* 4. Лице като член на партиен или друг обществен колектив, среда. *Партийни и безпартийни другари. Повикайте другарката Петрова.* 5. Обращение към официалното лице, към познати или непознати. *Другарю началник. Другарко Иванова. Другарю, колко е часът?* 6. Съпруг, съпруга (Андрейчин и др. ред. 1976: 174).

Z czasem utrwaliły się znaczenia 4. i 5., a zaczęły wychodzić z użycia pozostałe. Innych form nie przewidywały nawet ówczesne podręczniki do nauki języka bułgarskiego jako obcego. „Това е другарка Матеева и другарят Матеев” – brzmiała jedna z replik dialogu w podręczniku *Български език. България и българите. Основен курс за чуждестранни студенти*, zamieszczona już w rozdziale *Lekcja druga* (Antonowa i in. 1983: 17). Dalej nie było zresztą lepiej, w podręczniku tym zamieszczono całe mnóstwo sztucznych dialogów – jak ten, w którym

twz. konika pod kinem przechodzień pyta: „Другарю, продавате ли билетите?“, lub ten, w którym asystent mówi do studentki politechniki „Другарко Рашева, не съм доволен от проекта ви” (Anonowa i in. 1983: 185, 398). Nawet ćwiczenia gramatyczne, mające na celu utrwalenie pewnych formuł i wypracowanie umiejętności ich mechanicznego powtarzania, zaczynały się od słów „Другарко, искам две млека; Другарко, искаме две кебапчета” (Anonowa i in., 76). Nie wiem, niestety, czy któryś z obcokrajowców tak właśnie zwracał się do sprzedawczyni, bo nigdy na własne uszy nie słyszałam w sklepie podobnej repliki.

Z czasem zatarło się tradycyjne znaczenie rzeczownika *другар* ‘kolega, towarzysz broni’ (choćby takie, jak w wierszu Nikoły Warcarowa *Спомен*: *Аз имах другар, / добър другар, / но... кашляше лошо. / Той беше огняр – / пренасяше с коша кюмюр, / изхвърляше сгур / дванадесет часа на нощ [...] А бе такъв другар, / добър другар, / но кашляше лошо / Един огняр.*; (Пелева, Хранова съст. 2006: 295), a w świadomości użytkowników bułgarszczyzny pozostała jedynie komunistyczna konotacja tego zwrotu i nikt już chyba dzisiaj nie ośmieli się powiedzieć o swoim życiowym partnerze *другар*. Obowiązkowe użycie tej formy było tak powszechne, że powrót do zwrotów *господин/госпожа*, konotowanych przez lata jako „inteligenckie” i „burżuazyjne”, napotkał na określone trudności. A jednak zwrot ten nastąpił. Dzisiaj na powrót Bułgarzy zwracają się tak do siebie (przynajmniej w sytuacjach oficjalnych).

Również dzieci w szkołach zwracały się do nauczycieli w formie *другарю, другарко*. W ich świadomości forma *другарка* była zdaje się na tyle zrośnięta z pojęciem ‘wychowawczyni, opiekunka klasy’, że na początku lat 90. zdarzyło mi się słyszeć pytanie dziecka skierowane do swojego kolegi z innej klasy „Коя госпожа ти е другарка?”.

Na koniec przyjrzyjmy się jeszcze rzeczownikowi *колега*. W języku bułgarskim ma on nieco inne znaczenie niż w polszczyźnie i oznacza ‘kolegę z pracy, współpracownika’ (przy czym forma żeńska *колежка*, choć notowana przez słowniki, w praktyce jest rzadko używana, częściej można się spotkać z określeniem *една колега*). Podczas kiedy polszczyzna odróżnia *kolegę* i *koleżankę* od *przyjaciela* i *przyjaciółki* w zależności od stopnia zażyłości, dla Bułgarów *приятел* jest kimś bliskim (choćby niekoniecznie bardzo bliskim) w relacjach prywatnych, *колега* zaś nieodłącznie związany jest ze środowiskiem zawodowym. Ostatnio zresztą zauważa się, że wykładowcy bardzo chętnie zwracają się w ten sposób do swoich studentów, na co, zdaje się, w polszczyźnie nie ma jeszcze (albo – jak twierdzą niektórzy – już, gdyż podobno było to niegdyś praktykowane) przyzwolenia.

Podsumowując wszystko to, co dotąd zostało powiedziane, zwróćmy raz jeszcze uwagę na istotne różnice pomiędzy polszczyzną i bułgarszczyzną, szczególnie na sygnalizowany brak neutralnych form *pan/pani*. Wcześniej zostało powiedziane, że w języku bułgarskim niektóre nazwy zawodów czy funkcji są dla Bułgarów swoistymi odpowiednikami form grzecznościowych. Tymczasem w odczuciu

użytkownika polszczyzny jest zgoła inaczej. Na stronach internetowej poradni językowej PWN na pytanie: Czy można zwrócić się do profesora *profesorze* zamiast *panie profesorze*, a np. do nauczycielki w liceum *profesorko* zamiast *pani profesor*? prof. Małgorzata Marcjanik odpowiada:

Formy zwrócenia się do adresata *profesorze*, *profesorko* są rażące, świadczą o małej kulturze osobistej mówiącego. Mówimy tylko *panie profesorze* (*panie doktorze*, *panie dyrektorze* itp.), *pani profesor*, nie *pani profesorko*. Ostatnio formy bez *panie* (dotyczy to wyłącznie form rodzaju męskiego) spotyka się coraz częściej. Świadczą one o chęci skracania dystansu między rozmówcami. Szczególnie dla ludzi najmłodszego pokolenia formy typu *panie profesorze* są za długie i „za niewygodne”. Trzeba jednak wiedzieć, że na razie forma bez *panie* w ustach mówiącego świadczy o nim tak samo źle jak na przykład brudne paznokcie. (www 1)

Co kraj, to obyczaj, chciałoby się powiedzieć.

Na koniec jeszcze kilka słów o innym, nieznanym polszczyźnie obyczaju, do którego ilustracją niech będzie fragment opowiadania Christo Smirnenskiego *Босоногите деца*:

- Мамо, защо са се впрягнали тези деца? – пита невръстен доволник от автомобила.
- Носят дърва за зимата.
- А не им ли тежи?
- Не, **маминко**, те са свикнали. (Кръстева, Петрова и др. съст. 2008: 20)

W dialogu tym matka zwraca się o dziecka *маминко* – ‘mamusiu’, co dla polskiego odbiorcy brzmi dość absurdalnie, ale tak nakazuje zwyczaj. Nie raz na własne uszy słyszałam, jak matka mówi *ела, мамо* – ‘chodź, mamó’ (a nie, jak byśmy oczekiwali, „chodź do mamy”), babcia woła wnuka *ела, бабо* – ‘chodź, babciu’ (zamiast „chodź do babci”) itp. Wy tłumaczenie użycia tych osobliwych, a co najmniej zaskakujących z naszego punktu widzenia form znalazłam przed laty w jednym z licznych opracowań Michaïla Arnaudova dotyczących bułgarskiego folkloru. Jeśli prawdą jest to, co zostało tam napisane, to geneza tego zwrotu tkwi w odległych czasach i ma związek z dużą umieralnością wśród dzieci i niemowląt. Przyczyną ich chorób i zgonów miały być złe moce, które czyhały na to, by usłyszeć imię dziecka, a tym samym poznać je i włączyć w obszar swojej nieczystej działalności. Zwracanie się do dziecka *tamo, tato, cio-ciu, babciu, dziadku* miało je zabezpieczyć przed taką ewentualnością. Skłonna jestem uwierzyć w takie wyjaśnienie, skoro jeszcze w XIX wieku chorowite dziecko kładziono na rozstaju dróg, a przechodząca tam „przypadkowo” kobieta chrzcila je na nowo, nadając mu imię *Найден* lub *Обретен*, czyli dosł. ‘znajda, znaleziony’. O powszechności tej praktyki niech świadczy fakt popularności nazwisk odimiennych *Найденев* i *Обретенев*, a o mocy magii słowa w ogóle – nadawanie w rodzinach wielodzietnych imion takich, jak *Запрян* (dosł. ‘zamykający’), które miały chronić przed pojawieniem się kolejnego potomka. Ale to już zupełnie inny temat.

Jak wynika z powyższych rozważań, formy adresatywne w języku bułgarskim zmieniły się po roku 1990 dość diametralnie. Mimo iż ludowe nawyki narzucają wciąż większą familiarność, niż jest to przyjęte w innych językach słowiańskich (może poza południowosłowiańskimi – prócz słoweńskiego), to jednak w sytuacjach oficjalnych nastąpił zwrot ku formom starszym, traktowanym jeszcze stosunkowo niedawno jako burżuazyjne.

Jako aneks do niniejszego artykułu załączam dialog zaczerpnięty z bułgarskiej komedii z lat 70. Bohaterowie tego filmu, przedstawiciele różnych warstw społecznych, mają różne nawyki wyniesione z przeszłości, co odbija się na ich sposobie komunikacji z otoczeniem. Sądzę, że ten właśnie dialog będzie najlepszym sposobem podsumowania niniejszego artykułu – nawet dla czytelnika nieznanącego fabuły filmu.

Aneks

Dialog z filmu *Топло* (komedia z 1978 roku, scenariusz i reżyseria Władimir Janczew), w którym użyte zostały wszelkie możliwe formy adresatywne (zaznaczone w tekście):

Dziennikarz Wasyl Iwanow Kuker: Това е молба до Топлофикацията, **другари и другарки!** Че ние сме съгласни при нас също да се прокара парно. Аз я наричам „Декларация на съгласието“. Сега ние спонтанно я подписваме, наемаме частна бригада майстори, които инсталират тръби и радиатори. Напред, **братя!** Слагам подписа си. Да ни е честито!

Głos jednego z sąsiadów: Давай декларацията!

Emeryt Snegow: Протестирам решително!

Dziennikarz Wasyl Iwanow Kuker: Защо?

Emeryt Snegow: Ние нямаме съгласие, **господа**, и няма защо да го имитираме.

Dziennikarz Wasyl Iwanow Kuker: Дръжте се прилично, **Снегов, елате** да подпишете!

Emeryt Snegow: Няма да се държа прилично. Тук има хора, които са категорично против.

Dziennikarz Wasyl Iwanow Kuker: Кон са тези хора?

Emeryt Snegow: Това съм аз, **господа**. И Господ да ни е на помощ.

Dziennikarz Wasyl Iwanow Kuker: Тишина! **Снегов, Вие се уповавате** на Бога. Добре. Това си е лично Ваша работа. Но до днес не съм видял от небето да падат тръби, радиатори и други крайно необходими за човека предмети. Богът се е Бог, а парното...

Emeryt Snegow: Достатъчно, Кукер, не ставайте вулгарен! **Господа**, правете това чудо без мен, щом толкова ви е необходимо...

Akademik, seksuolog: Но, **уважаеми съседе**, според Наредбата, ако само едно домакинство не е съгласно, цялата работа пропада.

Emeryt Snegow: Човечеството е измислило нафтата, **господа!** Аз се родих наново с тази вълшебна течност...

Dziennikarz Wasyl Iwanow Kuker: Чудовищно, **Снегов**, в света е останал шепа нефт... **Вие сте** типично назадничав елемент, Снегов!

Emeryt Snegow: А интересно Вие какъв типичен елемент сте!

Dziennikarz Wasyl Iwanow Kuker: Аз съм за прогреса. Тотално. Във всичките му форми.

Emeryt Snegow: Аз пък съм за тези му форми, които са ми изгодни.

Akademik, seksuolog: Но **уважаеми съседе...**

Wszyscy zaczynają krzyzczeć: На луди ли ще ни прави? Абе, мама ти стара **на тебе!** Ще отвориш ли гадното прозорче, ей! Отвори, самотник такъв!

Dziennikarz Wasył Iwanow Kuker: **Другари**, моля ви се, не така грубо! Оставете на мен, моля ви се! Staje przed mieszkaniem Snegowa i przez małe okrągłe okno prowadzi z nim kolejny dialog

Dziennikarz Wasył Iwanow Kuker: Ало, **Снегов, Снегов!** Историята ще **Ви** осъди, **Снегов**, да го знаете! Вие ще се срамувате от Вашата нафтова печка, както ние се срамуваме сега от Вас!

Emeryt Snegow: Историята да не ни Ви е дала пълномощно, че се афектирате от нейно име, **другарю?**

Dziennikarz Wasył Iwanow Kuker: **Какво искате да кажете с това „другарю“?**

Emeryt Snegow: Аз го казах.

BIBLIOGRAFIA

- (www 1) <http://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/formy-adresatywne;5574.html> [dostęp: 10.05.2015]
- Antonowa J., Kiriakowa E., Nakowa T., 1984, Антонова Ю., Кирякова Е., Накова Т., *Български език. България и българите. Основен курс за чуждестранни студенти*, София.
- Brezinski S., Brezinski S., 2004, *Езикова култура, без която (не) можем*, Пловдив.
- Bugajski M., 1983, *Niektóre formy grzecznościowe w języku bułgarskim i polskie ich odpowiedniki*, „Język Polski” 1983, z. 1–2, s. 26–33.
- Български тълковен речник*, 1976, ред. Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчев и др., София.
- Български етимологичен речник*, 1971, съст. Вл. Георгиев, И. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев, т. I А–З.
- Sankow K., Цанков К. 1988, *Речев етикет*, София
- Христоматия по литература за 12 клас*, 2006, съст. И. Пелева, А. Хранова, София.
- Христоматия по литература за 12 клас*, 2008, съст. И. Кръстева, М. Петрова и др., София.
- Panteleewa Ch., Пантелеева Х., 1994, *Граматика на вежливата реч*, София.
- Widenow M., Виденов Михаил, 1995, *Езикова култура на българина*, София.